

ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΑΠΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

ΚΩΣΤΑ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗ

Το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου, το οποίο βρίσκεται στο επίκεντρο της πολιτικής επικαιρότητας, είναι ένα φαινόμενο, που γεννήθηκε ύστερα από σειρά πνευματικών, πολιτικών και οικονομικών κρίσεων και ανακατατάξεων και που προϋποθέτει μια ριζική νέα σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο, ως και νέες αξιολογικές τοποθετήσεις¹. Τέτοιες είναι η θέληση του ανθρώπου να κυριαρχήσει πάνω στη φύση, η πεποίθηση ότι αυτός είναι δημιουργός της ιστορίας, η πίστη ότι μπορεί να αλλάξει τη ζωή του — τόσο την ατομική όσο και τη συλλογική — η τάση για αυτονομία και η αποστροφή προς κάθε είδους δεσποτισμό, καθώς και η ιδέα της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης.

Τα κείμενα, τα οποία οριοθετούν την αρχή του κινήματος για τα δικαιώματα του ανθρώπου, είναι τα ακόλουθα: Bill of Rights της Virginia (1776) και Déclaration des droits de l' homme et du citoyen (1789). Αυτά αποτελούν σταθμό στην πολιτική ιστορία της ανθρωπότητας, διότι θεμελιώνουν το κράτος δικαίου. Από τότε μέχρι σήμερα η πολιτική ιστορία της ανθρωπότητας είναι αγώνας για τη συνταγματική κατοχύρωση και πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αγώνας για να αναγνωρισθούν και να διασφαλισθούν νομικά οι βασικές προϋποθέσεις της ανθρώπινης ύπαρξης (conditions humaines), για να εξασφαλισθούν οι όροι μιας αξιοπρεπούς και ελεύθερης ζωής, την οποία δικαιούται κάθε άνθρωπος, ανεξάρτητα από φυλή, φύλο, ηλικία, κοινωνική τάξη και μόρφωση². Τα δικαιώματα του ανθρώπου εκφράζουν επομένως βασικά ηθικά αιτήματα· δεν διατυπώνονται όμως για να αποτελέσουν μόνο μια έκκληση, αλλά απαιτούν νομικοπολιτική πραγμάτωση, με την οποία η πολιτική γνωρίζει μια «ηθική θεμελίωση», αφού θεμέλιό της γίνεται ο άνθρωπος ως ελεύθερο ον³.

Ενώ κατά τον 19ο αιώνα το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου περιορίζεται στα ευρωπαϊκά κυρίως πλαίσια, κατά τον 20ο αιώνα, και ιδίως μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, μπαίνει σε μια νέα φάση: αρχίζει η διαδικασία της διεθνοποίησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, που γίνεται με διεθνείς διακηρύξεις και με την υιοθέτησή τους από το Διεθνές Δίκαιο. Σταθμό στην ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί η «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών στις 10 Δεκεμβρίου 1948. Η διακήρυξη αυτή προβάλλεται στο προοίμιό της ως «το κοινό ιδανικό που πρέπει να επιδιώκεται από όλους τους λαούς και όλα τα Έθνη»⁴. Παράλληλα εκφράζεται η απαίτηση να «καλλιεργείται ο σεβασμός στα δικαιώματα και τις ελευθερίες του ανθρώπου» και να εξασφαλίζεται «με προοδευτικά μέτρα στα Έθνη και τον κόσμο ολόκληρο» η «αναγνώριση και εφαρμογή» τους «με τρόπο γενικό και αποτελεσματι-

κό». Με την «Οικουμενική Διακήρυξη» τους⁵ αναγνωρίζονται επομένως τα δικαιώματα του ανθρώπου ως βάση της ελευθερίας και της δικαιοσύνης στον κόσμο και καλούνται όλα τα κράτη να τα κατοχυρώσουν συνταγματικά.

Καμιά πολιτική αναζήτηση, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, δεν είναι σήμερα δυνατόν να αγνοήσει το θέμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Διεθνής τάξη χωρίς αναγνώριση των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι πλέον αδιανόητη. Όπως λέγει χαρακτηριστικά ο Γ. Κ. Βλάχος «η πάλη για την ειρήνη και την διεθνή συνεργασία συντονίζεται απολύτως με τον αγώνα για την προστασία και την διεύρυνση των δικαιωμάτων του ανθρώπου»⁶. Επίσης κατά την Ι. Κουτσογράδη η «επίσημη» θέση των δικαιωμάτων του ανθρώπου «σε διεθνή κλίμακα» είναι ένα από τα «πιο σημαντικά βήματα» που έχει κάνει η σύγχρονη ανθρωπότητα⁷. Η «προστασία και πραγμάτωση των βασικών ανθρώπινων δικαιωμάτων» είναι αυτό που κάνει μια πολιτική «ηθική πολιτική»⁸. Το ότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι βάση και μέτρο της πολιτικής δεν καταργείται βέβαια από το γεγονός ότι αυτά συχνά θυσιάζονται στην πολιτική σκοπιμότητα.

Παρά την τόση σπουδαιότητα και επικαιρότητά του το θέμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν έγινε αντικείμενο φιλοσοφικού στοχασμού σε ικανοποιητικό βαθμό, αλλά απασχόλησε κυρίως τους νομικούς. Στο «θεωρητικό επίπεδο» όμως τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι θέμα φιλοσοφικό, και μόνον η νομική κατοχύρωση και πραγμάτωσή τους είναι υπόθεση των νομικών. Όπως τονίζει η Ι. Κουτσογράδη η νομική αυτή πραγμάτωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου προϋποθέτει «ευκρινή αντίληψη του περιεχομένου τους» και αυτό είναι καθήκον της Φιλοσοφίας, η οποία οφείλει «να φωτίσει την έννοια των ανθρώπινων δικαιωμάτων» και «να θεμελιώσει την αναγκαιότητα που φέρνουν μαζί τους σαν ηθικά αιτήματα»⁹. Το θέμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι «ίσως το κυριότερο» σημείο όπου σήμερα υπάρχει «επείγουσα ανάγκη» διαλόγου μεταξύ Φιλοσοφίας και Πολιτικής. Κατά τη Μ. Δραγώνα-Μονάχου τα δικαιώματα του ανθρώπου, αν εξαιρέσει κανείς την εφαρμογή και ίσως την ιεράρχησή τους, είναι «βασικά ηθικό, κι έτσι φιλοσοφικό πρόβλημα», το οποίο σήμερα εντάσσεται στην Ηθική με «εντυπωσιακά πορίσματα» και σε μια φιλοσοφική ανθρωπολογία, η οποία έχει χρέος να δώσει μια «ενιαία ιδέα του ανθρώπου» που θα αποτελεί τη βάση μιας «έγκυρης και γενικά αποδεκτής» θεωρητικής θεμελίωσής τους¹⁰.

Μια αξιολογή προσπάθεια φιλοσοφικής θεώρησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου γίνεται από το 1976 στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου του Tübingen της Δυτικής Γερμανίας στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος «Δικαιώματα του Ανθρώπου» (Menschenrechte) υπό τη διεύθυνση του καθηγητού της Φιλοσοφίας Johannes Schwartländer και σε συνεργασία με επιστήμονες άλλων κλάδων, ιδίως νομικούς, οικονομολόγους, θεολόγους και κοινωνιολόγους. Το γεγονός ότι η Φιλοσοφία δίνει και εδώ μεγάλη σημασία στο διάλογο, δεν σημαίνει απαραίτητα πως ο ρόλος της εξαντλείται στην οργάνωση και πραγματοποίησή του. Το εν λόγω ερευνητικό πρόγραμμα ασχολείται πέρα από τη γένεση, την εξέλιξη και τη σύγχρονη πραγματικότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, με το θέμα της φιλοσοφικής τους θεμελίωσης, το αξιολογικό τους υπόβαθρο καθώς και την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως κεντρικό σημείο αναφοράς τους. Επίσης στα πλαίσια του προγράμματος καθορίζεται η ιδέα και τα όρια των δικαιωμάτων του ανθρώπου, κατονομάζονται οι

παρερμηνείες τους, ερευνάται ο χαρακτήρας τους ως «παγκόσμιο ήθος» και γίνεται η προσπάθεια συστηματοποίησης των κωδικοποιημένων δικαιωμάτων του ανθρώπου με βάση ανθρωπολογικά και ιστορικά δεδομένα.,

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε μερικές πτυχές της συμβολής της Φιλοσοφίας στο θέμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως αυτό συζητήθηκε και συζητείται στα πλαίσια του ανωτέρω ερευνητικού προγράμματος, στο οποίο ο γράφων διετέλεσε επί σειράν ετών συνεργάτης· ιδιαίτερη σημασία θα δοθεί στην ιδέα της ελευθερίας όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου και στο γεγονός ότι αυτά αποτελούν το «θεμελιώδες ήθος» της σύγχρονης ανθρωπότητας.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου: «ήθος ελευθερίας»

Η ιδέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ο αγώνας για την πραγμάτωσή τους είναι έκφραση «μιας νέας και ριζοσπαστικής μορφής ελευθερίας»¹¹. Όπως λέγει χαρακτηριστικά ο Hans Ryffel τα δικαιώματα του ανθρώπου προϋποθέτουν «μια αξιολογική στροφή», και συγκεκριμένα, τη μετάβαση από τις «δεδομένες αξίες» στις «διαμορφούμενες αξίες»¹². Οι θεσμοί και οι κοινωνικές δομές δεν θεωρούνται πλέον σαν κάτι το δεδομένο, αλλά η διαμόρφωσή τους, η οργάνωση της ατομικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής εξαρτώνται από τη βούληση του ανθρώπου και αποτελούν την κατ' εξοχήν έκφραση της ελευθερίας του. Τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι κατά τον Ryffel ο πυρήνας της «διαμορφούμενης αξιολογίας»¹³. Το νέο αυτό ήθος ολοκληρώνεται στην εποχή μας με το παγκόσμιο κίνημα για δικαιοσύνη και ελευθερία, μέσα από το οποίο καρποφορεί «ο αρχικός κοσμοπολιτισμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου»¹⁴.

Κεντρικό σημείο αναφοράς των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και ελευθερία, την οποία η φιλοσοφία του 18ου αιώνα ερμηνεύει ως αυτονομία. Αυτονομία είναι ο πυρήνας του ανθρωπισμού, τον οποίο εκφράζει το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Ο J. Schwartländer θεωρεί αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι οι πρώτες διακηρύξεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου — αυτές του 1776 και του 1789 — συμπίπτουν χρονικά με μια νέα φιλοσοφική θεμελίωση της αξιοπρέπειας και ελευθερίας του ανθρώπου, και με την ερμηνεία της ως αυτονομίας¹⁵. Ο μεγάλος φιλόσοφος, ο οποίος έδωσε αυτή τη ριζοσπαστική φιλοσοφική θεμελίωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, εκείνος που τόνισε την ελευθερία ως το «μοναδικό» ανθρώπινο δικαίωμα¹⁶, είναι ο Kant, ο οποίος θεωρείται από πολλούς ως ο κατ' εξοχήν «φιλόσοφος των δικαιωμάτων του ανθρώπου».

Ο Kant στη «Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών» κάνει διάκριση μεταξύ αξιοπρέπειας (Würde) ή αξίας (Wert) και τιμής (Preis). «Ό,τι έχει μια τιμή, μπορεί να αντικατασταθεί από κάποιο άλλο ισότιμό του. Ό,τι όμως είναι υπεράνω κάθε τιμής, και συνεπώς δεν έχει κανένα ισότιμό του, αυτό έχει αξιοπρέπεια.»¹⁷ «Αξιοπρέπεια» έχει κατά τον Kant μόνον ο άνθρωπος ως ηθικό και υπεύθυνο ον. Ως «πρόσωπο» (Person) ο άνθρωπος διακρίνεται από οτιδήποτε άλλο υπάρχει στον κόσμο, το οποίο και έχει μόνον «σχετική αξία», «τιμή». Αυτός έχει «απόλυτη αξία», και μάλιστα μπορεί να λεχθεί ότι είναι η «θεμελιώδης αξία», κι αυτό χάρη στην ελευθερία ή αυτονομία του.

Ο Kant ονομάζει την «αυτονομία της βούλησης», «ανώτατη αρχή της ηθικότητας», «μοναδική αρχή της ηθικής»¹⁸. Αυτονομία είναι η δυνατότητα και το καθήκον του ανθρώπου να προσδιορίζει αυτός ο ίδιος τον εαυτό του. Κατά τον Kant δεν μπορούμε βεβαίως να μιλάμε για ελευθερία χωρίς να μιλάμε και για τον «νόμο» της ελευθερίας. Εάν η ελευθερία ήταν χωρίς «νόμο», τότε η «ελεύθερη βούληση» θα ήταν ένας «παραλογισμός»¹⁹. Η ελεύθερη βούληση είναι «μια βούληση κάτω από ηθικούς νόμους»²⁰. Γι' αυτό και η ουσιωδέστερη διατύπωση της αρχής της αυτονομίας είναι η κατηγορική προστακτική.

Η αυτονομία ως έκφραση της ηθικής ελευθερίας του ανθρώπου αντιτίθεται σε κάθε είδους ετερονομία της βούλησης, είτε αυτή σημαίνει προσδιορισμό εκ των άνω, είτε εκ των κάτω, είτε εκ των έσω, είτε εκ των έξω. Από την άλλη πλευρά αυτονομία δεν σημαίνει απόλυτη αυτεξουσιότητα και αυτάρκεια της ατομικής θέλησης, αλλά υποταγή στον ηθικό νόμο. Αυτονομία είναι αυτοπροσδιορισμός και αυτοδέσμευση και αντιτίθεται στον απεριόριστο αυτονομισμό, την ελευθερία χωρίς νόμο, στην αυτοαποθέωση του ανθρώπου, σε κάθε είδους ηθική που δεν θέλει να πληρώσει το «τίμημα της ελευθερίας»· διότι παρόμοιες ερμηνείες της αυτονομίας σημαίνουν «αποδέσμευση από την ηθικότητα», άρνηση της ηθικής υποχρέωσης και μη αποδοχή της «υπεύθυνης ελευθερίας» ως δήθεν ετερονομίας.

Η νομικοπολιτική διάσταση της ιδέας της αυτονομίας, η οποία σ' αυτό το επίπεδο εμφανίζεται ως η βάση του Δικαίου, συνδέεται άμεσα με τα παραπάνω. Το Δίκαιο, δηλαδή η αρχή ότι η ελευθερία του καθενός είναι περιορισμένη, ώστε να μπορεί να συνυπάρχει με την ελευθερία των άλλων, είναι η εγγύηση της ελευθερίας στις «εξωτερικές σχέσεις» των ανθρώπων²¹. Το «δικαίωμα του ανθρώπου για ελευθερία» απαιτεί — εφόσον ο άνθρωπος ζει πάντα «κοινωνικά» — να δημιουργήσουμε μια κοινωνική οργάνωση, όπου αυτό το δικαίωμα της ελευθερίας του καθενός θα είναι κατοχυρωμένο με νόμους. Αυτή η «κοινωνία» είναι κατά τον Kant το κράτος δικαίου, θεμέλιο του οποίου αποτελεί η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και κυριότερος σκοπός του είναι η πραγμάτωση και διασφάλιση της ελευθερίας.

Το παγκόσμιο κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι, όπως ήδη αναφέρθηκε, η αυθεντικότερη έκφραση του ήθους της αυτονομίας. Η προσέγγιση αυτού του γεγονότος είναι δυνατή, μόνον όταν παραμερίσουμε τα ιδεολογικά επικαλύμματα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα οποία περισσότερο αποκρύπτουν παρά αποκαλύπτουν την ουσία και την αλήθεια τους. Όπως λέγει ο J. Schwartländer, το κίνημα αυτό εκφράζει τη «ριζική ευθύνη της σημερινής ανθρωπότητας για τον κόσμο», «το καθήκον για την πραγμάτωση αυθεντικής ανθρωπιάς στο σύγχρονο κόσμο»²². Η βαθύτερη σημασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου παραγνωρίζεται ολοσχερώς όταν αυτά θεωρούνται, όπως προσθέτει ο Schwartländer, «μόνον ως υποκειμενικά αιτήματα, τα οποία αποσκοπούν στην ικανοποίηση ιδιωτικών αναγκών»²³.

Παρόμοια ερμήνευσε το νόημα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και ο M. Gandhi όταν ρωτήθηκε, στα πλαίσια της προετοιμασίας της «Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου», εάν υπάρχουν και τι είναι ανθρώπινα δικαιώματα. Στην απαντητική επιστολή του προς τον Γενικό Διευθυντή της Unesco ο Gandhi ανέφερε τα εξής: «Έμαθα από την αγράμματη αν και σοφή μητέρα μου, πως όλα τα δικαιώματα που είμαστε άξιοι να απολαμβάνουμε και να διατηρούμε προέρ-

χονται από υποχρεώσεις που έχουν εκτελεσθεί. Έτσι, κι αυτό το δικαίωμα της ζωής μας αναλογεί μονάχα όταν κάνουμε το καθήκον μας σαν πολίτες του κόσμου. Με βάση τούτον και μόνον τον στοιχειώδη κανόνα, είναι ίσως αρκετά εύκολο να προσδιορίσει κανείς τις υποχρεώσεις του Άντρα και της Γυναίκας και να συσχετίσει κάθε δικαίωμα προς κάποια αντίστοιχη υποχρέωση που θα πρέπει πρώτα να εκτελεσθεί. Όλα τα άλλα δικαιώματα θ' αποτελούσαν σφετερισμό για τον οποίον δεν αξίζει να μάχεται κανείς.»²⁴

Στην ουσία των δικαιωμάτων του ανθρώπου αντιτίθεται επομένως η επέκτασή τους σε κάθε είδους ατομική και συλλογική απαίτηση και σε ατέρμονες διεκδικήσεις παροχών από το κράτος και την κοινωνία. Μ' αυτό τον τρόπο, το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου χάνει τον προσανατολισμό του στην ιδέα της ελευθερίας και γίνεται μέσον προώθησης ενός κοινωνικού ευδαιμονισμού²⁵. Επομένως ένα ατομικό ή συλλογικό αίτημα έχει τον χαρακτήρα ανθρώπινου δικαιώματος, μόνον εφόσον αναφέρεται άμεσα στην ελευθερία, δηλαδή εφόσον κατονομάζει μια βασική προϋπόθεσή της.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου: «παγκόσμιο ήθος»

Πανθομολογούμενο είναι σήμερα το φαινόμενο της έλλειψης κοινού προσανατολισμού στις κοινωνίες, το οποίο εκδηλώνεται κυρίως μέσα από την αμφισβήτηση θεμελιωδών αξιών, την κρίση των θεσμών που καθόριζαν τη ζωή μας για αιώνες, τον ιδεολογικό φανατισμό καθώς και τις περιθωριακές ιδεολογίες. Δύο από τους λόγους αυτής της κρίσης είναι:²⁶

α) Ο σύγχρονος κοσμοθεωρητικός πλουραλισμός, δηλαδή ο πλουραλισμός των απόψεων σχετικά με την πολιτική — τόσο την εθνική όσο και τη διεθνή — τα οικονομικά συστήματα, την παιδεία και τους στόχους της, την εικόνα του ανθρώπου, την πίστη και τη νοσηματοδότηση της ζωής κτλ.

β) Η διάσπαση της ενότητας της ζωής μας σε μονομερείς τομείς και σχέσεις και η απώλεια της γνώσης για την πραγματικότητα στην ολότητά της. Αυτή η διάσπαση του ενιαίου κόσμου σε διάφορους ανεξάρτητους τομείς και ο κίνδυνος μονοδιάστατου περιορισμού της ανθρώπινης ύπαρξης σε έναν από αυτούς συνδέεται άμεσα με την οργάνωση της σύγχρονης κοινωνίας, τον άκρατο οικονομισμό, τη λογική του τεχνολογικού πολιτισμού, την ειδίκευση σε βάρος της γενικής μόρφωσης και τη χειραγώγηση του ανθρώπου από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η διάσπαση της ενότητας της ζωής μας εμφανίζεται καθαρά και στο διαχωρισμό της Θρησκείας από την Ηθική, της Ηθικής από την Πολιτική, του Δικαίου από την Ηθική, του Ωφέλιμου από το Δίκαιο κτλ.

Όλα αυτά καθιστούν σήμερα επιτακτική την ανάγκη εύρεσης μιας κοινής βάσης συνύπαρξης και σύμπραξης για τα άτομα και τις ομάδες. Μπορούν όμως μέσα στα πλαίσια του σύγχρονου πλουραλισμού και της διάσπασης της ενότητας της ζωής να βρεθούν κανόνες για μια κοινή δράση, κοινές αξίες και κοινοί στόχοι, που θα καθιστούν δυνατό ένα κοινό προσανατολισμό για την ανθρωπότητα; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι το ίδιο το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου. Κατά τον J. Schwartländer, οι ιστορικές διακηρύξεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και κυρίως η «Οικουμενική Διακήρυξη» τους από τα Ηνωμένα Έθνη εκφράζουν «τον κοι-

νό στόχο ολόκληρης της σύγχρονης ανθρωπότητας»²⁷. Τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι εκείνες οι «πρακτικές αλήθειες» για τη συμβίωση των ανθρώπων, για τις οποίες, όπως ορθά παρατήρησε ο Jacques Maritain, επικρατεί μια «πρακτική συμφωνία» — όχι όμως και μια «θεωρητική», δηλαδή μια «κοινά αποδεκτή λογική δικαίωση» — εφόσον οι αλήθειες αυτές κατά την αντίληψη των διαφόρων ομάδων και λαών προέρχονται (ανάλογα με τους τρόπους σκέψης, τις φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις, τους πολιτιστικούς χώρους και την ιστορική εμπειρία) από πολύ διαφορετικές, ακόμη και απόλυτα αντίθετες, θεωρητικές αντιλήψεις»²⁸.

Επομένως τα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως διακηρύχθηκαν από τα Ηνωμένα Έθνη, είναι το νέο «παγκόσμιο ήθος», η κοινή βάση της συμβίωσης και σύμπραξης των ατόμων, των ομάδων, των λαών, της ανθρωπότητας. Βεβαίως, και μια ματιά μόνο στις διάφορες διακηρύξεις και στους καταλόγους των δικαιωμάτων του ανθρώπου, καθώς επίσης και στα τμήματα των συνταγμάτων των κρατών που κατανομάζουν τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών τους, μας δείχνει ότι κάτω από τον τίτλο «ανθρώπινα δικαιώματα» περιλαμβάνονται πολλά και διαφορετικά πράγματα. Πολλές φορές μάλιστα έχουμε την εντύπωση, ότι οι εν λόγω κατάλογοι είναι ένα τυχαίο συνοθύλευμα ατομικών και κοινωνικών αιτημάτων.

Αυτή όμως η ποικιλία των διατυπωμένων αιτημάτων δεν σημαίνει ότι δεν ισχύουν θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα. Απλώς στις διάφορες διακηρύξεις απαριθμούνται όλες εκείνες οι προϋποθέσεις, οι οποίες σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή θεωρούνται από ένα λαό απαραίτητες για την προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και την πραγμάτωση ελεύθερης συμβίωσης, που αποτελούν, με άλλα λόγια, τις «θεμελιώδεις αξίες» του λαού εκείνου.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να τονισθούν τα εξής:

α) Τα δικαιώματα του ανθρώπου, όπου και οπότεν διατυπώνονται, έχουν μια ιστορική προέλευση, και αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο εμφανίζονται σε τέτοια ποικιλία και διαφέρουν ως προς την βαρύτητά τους. Η ιστορική προέλευση των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν πρέπει όμως να συγχέεται με την αξιολογική τους θεμελίωση, η οποία έγκειται στο ότι αυτά αποτελούν έκφραση και συγκεκριμενοποίηση της ανθρώπινης ελευθερίας και αξιοπρέπειας σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή.

β) Κάθε ιστορική διατύπωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατονομάζει ένα σύνολο θεμελιωδών αξιών, το οποίο όμως, κάτω από άλλες ιστορικές περιστάσεις, μπορεί να διαφοροποιηθεί — μερικά αιτήματά του μπορεί να χάσουν την αρχική βαρύτητά τους, άλλα να αποκτήσουν μεγαλύτερη σημασία κτλ. Πέρα από αυτό οι εν λόγω αξίες αναφέρονται σε όλους τους βασικούς τομείς της ατομικής και κοινωνικής ζωής, πράγμα το οποίο αντιστρατεύεται σε κάθε τάση μονοδιάστατης θεώρησής της. Μ' αυτό το τρόπο γίνεται φανερό, ότι το κίνημα για τα δικαιώματα του ανθρώπου αποβλέπει στη νομική κατοχύρωση και οργάνωση της ζωής σ' όλες τις βασικές της πτυχές και διαστάσεις.

Η επίτευξη και διατήρηση της ολότητας της ανθρώπινης ζωής κάτω από νέα ιστορικά δεδομένα και νέες θεωρήσεις της ελευθερίας, ο προσανατολισμός του κινήματος για τα δικαιώματα του ανθρώπου στην πραγμάτωση της ελευθερίας σ' όλους τους τομείς και σ' όλες τις βασικές ομάδες και κοινότητες είναι κάτι το οποίο απαιτεί ιδιαίτερη φιλοσοφική αξιολόγηση. Τα δικαιώματα του ανθρώπου αναφέρον-

ται σε διάφορους «θεμελιώδεις τομείς» (Grundbereiche) της ανθρώπινης ύπαρξης, η νομική κατοχύρωση των οποίων εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση της ελευθερίας. Η Φιλοσοφία στοχεύει σε μια ανθρωπολογικά και ιστορικά τεκμηριωμένη συστηματοποίηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η οποία βεβαίως είναι «ανοικτή», δηλαδή μπορεί να συμπληρωθεί, και έχει σκοπό — απέναντι στην πληθώρα των διατυπωμένων δικαιωμάτων του ανθρώπου — να κατονομάσει τις βασικές περιοχές της ανθρώπινης ύπαρξης στις οποίες πρέπει αυτά να αναφέρονται για να θεωρηθεί ότι κατοχυρώνουν απαραίτητες προϋποθέσεις της ελευθερίας.

Αυτοί οι «θεμελιώδεις τομείς» είναι κατά τον J. Schwartländer οι εξής:²⁹

1. *Ο τομέας της αναπαραγωγής και διατήρησης της ζωής ή ο τομέας της οικονομικής κοινότητας.* Επειδή η οργάνωση της απόκτησης των προς το ζην αναγκαίων και της παραγωγής γίνεται σε επίπεδο κοινωνικό και κρατικό («εθνική οικονομία»), τα αιτήματα των ανθρώπων για ζωή, ευτυχία, εργασία, κοινωνική ασφάλιση, εξαρτώνται από το στάδιο εξέλιξης και τον τρόπο οργάνωσης της οικονομίας. Στον τομέα αυτόν ανήκουν τα περισσότερα από τα κοινωνικά δικαιώματα.
2. *Ο τομέας του πολιτισμού και της κουλτούρας,* στον οποίο δημιουργείται ο κατ'εξοχήν «κόσμος του ανθρώπου». Εδώ ανήκουν τα δικαιώματα για παιδεία, πολιτιστικά αγαθά, κοινωνική αναγνώριση, ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας. Στον τομέα αυτόν κατατάσσεται επίσης και το δικαίωμα των λαών και των εθνικών ομάδων για πραγμάτωση του εθνικού τους χαρακτήρα και του λαϊκού τους πολιτισμού (ήθη και έθιμα, γλώσσα κτλ.).
3. *Ο τομέας της πολιτικής.* Εδώ ανήκει το δικαίωμα συμμετοχής στην πολιτική ζωή, του εκλέγειν και εκλέγεσθαι, το δικαίωμα για υπηκοότητα, για ίση μεταχείριση απέναντι στο νόμο κτλ. Επίσης εδώ υπάγεται το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των λαών και η προστασία των μειονοτήτων.
4. *Ο τομέας των ηθικο-προσωπικών κοινοτήτων και κυρίως του γάμου και της οικογένειας.* Πρόκειται εδώ για πυρήνες οι οποίοι φυσικά έχουν και την οικονομική και πολιτιστική τους βάση που πρέπει να κατοχυρωθεί νομικά· η ουσία τους όμως βρίσκεται στις βαθύτερες ηθικές και προσωπικές σχέσεις, όπως είναι π.χ. η σχέση γονέων και παιδιών. Ο Schwartländer τονίζει εδώ ιδιαιτέρως το δικαίωμα των γονέων για διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους.
5. *Ο τομέας της πίστης και κοσμοθεωρίας,* ο οποίος αφορά στη βαθύτερη νοηματοδότηση της ζωής μας, κάτι που αποτελεί αναφαίρετο δικαίωμα κάθε ανθρώπου. Αν και εδώ πρόκειται για καθαρά προσωπικές επιλογές, η αλήθεια τους δεν παύει να εξαρτάται από την επικοινωνία και το διάλογο. Στον τομέα αυτόν ανήκουν το δικαίωμα ελευθερίας της πίστης, η ελευθερία επιλογής της θρησκείας και άσκησης των θρησκευτικών καθηκόντων, το δικαίωμα θρησκευτικής διαπαιδαγώγησης κτλ.

Συνοψίζοντας τα παραπάνω πρέπει να τονισθεί ακόμη μια φορά, ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου, για να ανταποκρίνονται στις δυο βασικές τους λειτουργίες, δηλαδή στο χαρακτήρα τους ως παγκόσμιο ήθος και στη διατήρηση της πολυδιαστατικότητας και ενότητας της ζωής μας, θα πρέπει να ερμηνεύονται σωστά και όχι απλώς ως υπερτροφικά ατομικά και κοινωνικά αιτήματα. Η Φιλοσοφία καλείται επιτακτικά να συμβάλλει στην ορθή ερμηνεία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Μόνον αν αυτά θεωρηθούν ως οι «γενικώς αποδεκτές θεμελιώδεις αξίες»³⁰ θα αποδει-

χθεί ότι είναι το «κλειδί για την κατανόηση μιας αυθεντικής ελευθερίας μέσα στο σύγχρονο πλουραλισμό»³¹.

Τα δικαιώματα του ανθρώπου: «θεμελιώδεις αξίες»

Το 1976 τρεις εξέχοντες πολιτικοί των τριών μεγάλων κομμάτων της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, και μάλιστα ο Καγκελλάριος Helmut Schmidt, ο αρχηγός της αντιπολίτευσης Helmut Kohl και ο πρώην υπουργός και ιδεολόγος του Φιλελευθερισμού Werner Maihofer αναφέρθηκαν σε ομιλίες τους στις «θεμελιώδεις αξίες του κράτους και της κοινωνίας», ομιλίες οι οποίες εντάσσονταν στα πλαίσια της προετοιμασίας βασικών τροποποιήσεων του Οικογενειακού και Ποινικού Δικαίου, της κατάργησης της «παραγράφου 218» για τις αμβλώσεις κ.α. Ως θεμελιώδεις αξίες κατανόμασαν οι πολιτικοί — ξεκινώντας από το τρίπτυχο της Γαλλικής Επανάστασης «Liberté, Égalité, Fraternité» — την ελευθερία, τη δικαιοσύνη ή ισότητα και την αλληλεγγύη. Από τις εισηγήσεις αυτές ξεκίνησε μια πολύ ενδιαφέρουσα συζήτηση, με συμμετοχή των κομμάτων, των εκκλησιών, πολλών φιλοσόφων, νομικών, πολιτειολόγων και κοινωνιολόγων³².

Η συζήτηση αυτή ενώ στην πρώτη φάση της περιστρεφόταν γύρω από τις τρεις θεμελιώδεις αξίες, τη σημασία τους και αξιολόγησή τους και το θέμα της προτεραιότητας της ελευθερίας, αργότερα επεκτάθηκε στις θεμελιώδεις αξίες γενικά³³. Το αποτέλεσμα ήταν να χάσει τον αρχικό της σκοπό, ο οποίος ήταν ο καθορισμός αυτού που ισχύει ως «κοινό ήθος» στην πολιτεία και την κοινωνία παρά τον πλουραλισμό των απόψεων, η διάκριση αυτού που μένει παρά τις ραγδαίες εξελίξεις και αλλαγές. Τελικά κατανοήθηκε ότι η συζήτηση έπρεπε να ενταχθεί στα πλαίσια του διαλόγου για τα «θεμελιώδη δικαιώματα» (Grundrechte) του πολίτη, όπως αυτά είναι διατυπωμένα στο Σύνταγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, διότι το ερώτημα ποιες είναι οι «θεμελιώδεις αξίες του κράτους και της κοινωνίας» απαντάται συγκεκριμένα στο τμήμα του Συντάγματος που αναφέρεται στα θεμελιώδη δικαιώματα. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να διακρίνουμε μεταξύ των «θεμελιωδών αξιών του κράτους και της κοινωνίας» και των «θεμελιωδών δικαιωμάτων», διότι ουσιαστικά είναι ένα και το αυτό.

Το Σύνταγμα της Ελλάδος στο άρθρο 2,1 τονίζει: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχικήν υποχρέωσιν της Πολιτείας.» Η «αξία του ανθρώπου» θεωρείται επομένως η θεμελιώδης και υψίστη αξία της Ελληνικής Πολιτείας. Τι όμως σημαίνει «αξία του ανθρώπου» διατυπώνεται μέσα σ' εκείνο το τμήμα του Συντάγματος το οποίο έχει τον τίτλο «Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα», όπου κατονομάζονται οι απαραίτητοι όροι της αξιοπρεπούς και ελεύθερης ύπαρξης και συνύπαρξής μας. Εφόσον η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι η θεμελιώδης αξία της πολιτείας, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι οι «θεμελιώδεις αξίες του κράτους και της κοινωνίας» μας, είναι η συγκεκριμένη κλίμακα αξιών, την οποία αναγνωρίζει ο λαός μας. Τα συνταγματικά κατοχυρωμένα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα εκφράζουν — παρά τον πλουραλισμό — τη συναίνεση του Ελληνικού Λαού αναφορικά με τις βάσεις της πολιτικής και κοινωνικής του οργάνωσης και αποτελούν το θεμελιώδες και σεβαστό από όλους ήθος του.

Ξέρουμε βεβαίως ότι τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα είναι συγκεκριμενο-

ποίηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τα οποία είναι οι θεμελιώδεις αξίες κάθε πολιτείας και κοινωνίας, η βάση της δικαιοσύνης και ειρήνης στον κόσμο· γι' αυτό η συζήτηση για τις «θεμελιώδεις αξίες του κράτους και της κοινωνίας» και για τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν μπορεί να χωρισθεί από την παγκόσμια συζήτηση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, η οποία πρέπει να αποτελεί το πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται οι πρώτες. Επομένως και η συζήτηση για τις θεμελιώδεις αξίες, όπου κι αν γίνεται, είναι μια συμβολή στο θέμα των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

* * *

Ο παγκόσμιος αγώνας για τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν είναι μόνον η δυναμική απάντηση στη στυγνή καταπάτησή τους, αλλά ενσαρκώνει και την αποφασιστικότητα για θεμελίωση θεσμών ελευθερίας, ώστε η ανθρώπινη αξιοπρέπεια να καταστεί το αδιάσειστο θεμέλιο της πολιτείας και κοινωνίας. Τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι ο «μίτος της Αριάδνης»³⁴, που οδηγεί τη σύγχρονη ανθρωπότητα στο δρόμο της ειρήνης, η οποία δεν μπορεί να στηρίζεται παρά μόνον στην ελευθερία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Το κίνημα για τη θέσπιση και υπεράσπισή τους γεννήθηκε, όπως είπαμε, μέσα από μια σειρά πνευματικών, πολιτικών, πολιτιστικών, οικονομικών κρίσεων και ανακατατάξεων και είναι ο βασικότερος συντελεστής στην προσπάθεια να δοθεί μια απάντηση στις αντιφάσεις και κρίσεις του σύγχρονου κόσμου και του πολιτισμού του. Ενός πολιτισμού που ξεκίνησε ουσιαστικά από τη Δύση και κατέκτησε ολόκληρο τον κόσμο, διεθνοποιώντας εκτός από τα ευεργετήματά του και τις κρίσεις του, όπως είναι η οικολογική κρίση, η κρίση των θεσμών και κυρίως της οικογένειας, η αμφισβήτηση των παραδοσιακών αξιών, τα μεγάλα κοινωνικά και ψυχολογικά προβλήματα κτλ. Ο αγώνας για τα δικαιώματα του ανθρώπου στρέφεται ενάντια σε όλες εκείνες τις τάσεις του σύγχρονου πολιτισμού οι οποίες απειλούν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, γι' αυτό και αποτελεί την πιο επίκαιρη και καίρια έκφραση του ανθρωπισμού και της πίστης του σύγχρονου ανθρώπου στην ελευθερία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για την ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου βλ. G. Oestreich, *Geschichte der Menschenrechte und Grundfreiheiten im Umriss*, Verlag Duncker Humblot, Berlin 1968· W. Brugger, *Menschenrechtsethos und Verantwortungspolitik. Max Webers Beitrag zur Analyse und Begründung der Menschenrechte*, Verlag Karl Alber, Freiburg / München 1980, κυρίως 14-28.
2. Πρβλ. J. Schwartländer, «Freiheit im weltanschaulichen Pluralismus. Zum Problem der Menschenrechte», στο έργο: J. Simon (εκδ.), *Freiheit. Theoretische und praktische Aspekte des Problems*, Verlag Karl Alber, Freiburg / München 1977, 205-238, 218.
3. Πρβλ. ό.π. 226.
4. Για το κείμενο της «Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» βλ. το έργο: *Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, εκδ. Ευθύνη (Κείμενα της Μεθορίου 1), Αθήνα 1977, 166-174.
5. Σ' αυτή πρέπει να προστεθούν και οι δύο συμβάσεις του 1966 για τα «πολιτικά» και τα «οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά» δικαιώματα.
6. Γ. Κ. Βλάχου, *Κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου*, Β' έκδ. επηξ., εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979, 206.
7. Ι. Κουτσουράδη, «Ηθική πολιτική: Δυνατότητα ή οξύμωρο σχήμα;», στο έργο: Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία (εκδ.), *Φιλοσοφία και Πολιτική* (Ανακοινώσεις του Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας, 22-24 Μαΐου 1981), εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1982, 93-99, 95.

8. Ό.π. 94.
9. Ό.π. 95.
10. Μ. Δραγώνα-Μονάχου, «Φιλοσοφία και ανθρώπινα δικαιώματα: ανάγκη μιας νέας φιλοσοφικής ανθρωπολογίας», στο έργο: Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία (εκδ.), *Η Φιλοσοφία σήμερα* (Ανακοινώσεις του Δευτέρου Πανελληνίου Συνεδρίου Φιλοσοφίας, Σεπτέμβριος 1983), Αθήνα 1985, 213-221, 215 και 220. Η Μ. Δραγώνα-Μονάχου τονίζει ότι οι κλασικές διακηρύξεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου υπήρξαν «καρπός φιλοσοφικού στοχασμού» πριν γίνουν «κοινή συνείδηση» και επαναστατική πράξη (ό.π. 214 εξ.).
11. J. Schwartländer, «Freiheit im weltanschaulichen Pluralismus. Zum Problem der Menschenrechte», ό.π. 211.
12. H. Ryffel, «Zur Begründung der Menschenrechte», στο έργο: J. Schwartländer (εκδ.), *Menschenrechte. Aspekte ihrer Begründung und Verwirklichung*, Attempto Verlag, Tübingen 1978, 55-75, 56.
13. Ό.π. 59.
- 14 Γ.Κ. Βλάχου, ό.π. 99.
15. J. Schwartländer, «Staatsbürgerliche und sittlich-institutionelle Menschenrechte. Aspekte zur Begründung und Bestimmung der Menschenrechte», στο έργο: *Menschenrechte. Aspekte ihrer Begründung und Verwirklichung*, 77-95, 84.
16. I. Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, VI, 237. Για τις παραπομπές στα έργα του Kant έχει χρησιμοποιηθεί η Akademie-Ausgabe.
17. I. Kant, *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, IV, 434· βλ. την ελληνική μετάφραση του Γ. Τζαβάρα, *Τα θεμέλια της Μεταφυσικής των ηθών*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα - Γιάννινα 1984, 89.
18. Ό.π. 440 (ελλ. μετ. 97 εξ.).
19. Ό.π. 446 (ελλ. μετ. 106).
20. Ό.π. 447 (ελλ. μετ. 107).
21. Πρβλ. I. Kant, *Die Metaphysik der Sitten*, VI, 230 εξ.
22. J. Schwartländer, «Moderne Welt ohne Ethos? Die Menschenrechte als praktische Weltorientierung», *Wiener Jahrbuch für Philosophie* 10 (1977) 33-50, 34.
23. Ό.π.
24. M. Gandhi, Μια επιστολή προς τον Γενικό Διευθυντή της «Ουνέσκο», στο έργο: *Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 29-30, 29 εξ.
25. Για το θέμα αυτό βλ. Κ. Delikostantis, *Der moderne Humanitarismus. Zur Bestimmung und Kritik einer zeitgenössischen Auslegung der Humanitätsidee*, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz 1982, κυρίως 162-182.
26. Πρβλ. J. Schwartländer, «Die Menschenrechte und die Notwendigkeit einer praktischen Weltorientierung», στο έργο: H. Kohlenberger/W. Lütterfelds (εκδ.), *Von der Notwendigkeit der Philosophie in der Gegenwart*, R. Oldenbourg Verlag, Wien/München 1976, 167-189.
27. J. Schwartländer, «Freiheit im weltanschaulichen Pluralismus. Zum Problem der Menschenrechte», ό.π. 215.
28. J. Maritain, «Η φιλοσοφική σκέψη και τα ανθρώπινα δικαιώματα», στο έργο: *Τα Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 31-38, 31.
29. Πρβλ. J. Schwartländer, «Die Menschenrechte und die Notwendigkeit einer praktischen Weltorientierung», ό.π. 182-184.
30. Ε. Θεοδώρου, «Αξιολογία και Πολιτική», στο έργο: *Φιλοσοφία και Πολιτική*, 30-36, 32.
31. J. Schwartländer, «Freiheit im Weltanschaulichen Pluralismus. Zum Problem der Menschenrechte», ό.π. 238.
32. Οι εισηγήσεις των τριών πολιτικών και άλλα βασικά κείμενα από τη συζήτηση για τις «θεμελιώδεις αξίες» εκδόθηκαν από τον G. Gorschenek με τον τίτλο *Grundwerte in Staat und Gesellschaft*, Verlag C.H. Beck, München 1977.
33. Αυτό οφειλόταν και στο γεγονός ότι ο όρος αξία, παρόλο που χρησιμοποιείται σήμερα σε τόσο ευρεία κλίμακα, δεν είναι ξεκαθαρισμένος. Μάλιστα στο έγκυρο φιλοσοφικό λεξικό *Handbuch philosophischer Grundbegriffe* (εκδ. H. Frings/H. M. Baumgartner/C. Wild, Kösel Verlag, München 1973-74) μάταια αναζητεί κανείς τον όρο αξία ως κεντρικό φιλοσοφικό όρο.
34. Πρβλ. I. Κουτσοράδη, ό.π. 9.

ΔΡ ΚΩΣΤΑΣ ΔΕΛΗΚΩΣΤΑΝΤΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΑΘΗΝΑ